

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagy megtiszteltetés az Erdélyi Református Egyházkerület műszaki és műemlékvédelmi referenseként, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság ügyvezető alelnökeként és nem utolsósorban magyar épített örökségünk és leszűkítve a kalotaszegi református templomaink hűségeseinként méltatnom a kalotaszegi református templomépítészetet a Magyar Örökség díjátadó ünnepségen.

Laudációmat az erdélyi épített örökség értékének, valamint a műemlékvédelem fontosságának kihangsúlyozásával kezdem.

Több mint egy évszázada beszélnek műemlékekről, létezik intézményes magyar műemlékvédelem, melynek megszületése megelőzte Magyarország trianoni szétdarabolását. A nagy polgári centrumok, mint Pozsony, Kassa, Ungvár, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Marosvásárhely, Temesvár, Szabadka, Újvidék 1920 után a határokon túl rekedtek, dédapáink, nagyapáink, akik szülőföldjükön maradtak egyik napról a másikra, egy idegen ország másodrendű állampolgáraivá váltak, épített örökségünk védelme pedig kiváltképpen a kommunizmus éveiben teljesen mellékessé vált, a feladat jelentősége nagymértékben csökkent. Ezt szem előtt tartva kell beemlíteni a határon túli régiók műemlékeinek védelmét és megőrzését az összmagyar nemzeti stratégiába.

Az erdélyi épített örökség védelme meghatározó módon járul hozzá az azt létrehozók és az utód közösségek, nemzedékek önazonosságának megőrzéséhez. A Kárpát-medence különböző szegleteiben fellelhető épített örökségbeli azonosságok, mint például a kalotaszegi református templomépítészeti is, az egészséges nemzettudat erősítői, hordozói.

Feltételezem, hogy ehhez hasonló gondolatok vezérelték a felterjesztő személyt, valamint a Magyar Örökség-díj Bírálóbizottságának tagjait, hogy a kalotaszegi református templomépítészetet méltónak tartásuk arra, hogy a „magyarság szellemi becsületrendjét” megkapja.

„Kevesen tudják, hogy a mai Kalotaszeg már csak utolsó keleti maradványa annak a Kalota nevű nagy területnek, mely a középkorban a Berettyótól a Sebes-Körös forrásvidékéig ezt a nevet viselte.” Jelenleg azt a Kolozsvártól nyugatra fekvő területet nevezik Kalotaszegnek, amelyet a Vlegyásza havas, a Meszes-hegység keleti és a Gyalui-havasok északi hegyláncai fognak közre, három önálló részre tagolódva: **Felszeg** (Magyarvaskő, Magyargyerőmonostor, Körösfő, Kalotadámos, Jákótelk, Nyárszó, Kalotaszentkirály, Bánffyhunad, Magyarókereke, Sárvasár), **Alszeg** (Magyarbikal, Váralmás, Középlak, Ketesd, Zsobok, Sztána, Farnas, Kispetri, Nagypetri, Bábony) és a **Nádasmente** (Gyerővásárhely, Egeres, Magyarzsombor, Inaktelke, Nádasdaróc, Bogártelke, Mákófalva, Türe, Magyarvista, Méra, Szucság, Jegenye, Gyerővásárhely). **Kapus környékét** és az **átmeneti vidéket** is meg kell említenünk, amikor Kalotaszegről beszélünk. Ide tartozik Magyarkapus, Magyariskapus, Gyalu, Tordaszentlászló, Szászfenes, Magyarlóna, Magyarfenes, Magyarléta és Györgyfalva.

Kalotaszeg falvainak népe túlnyomórészt magyar, vallását illetően pedig, néhány falu kivételével, református. Kalotaszeg református templomainak nagy része a középkor építőművészetének tanúja. Megtalálható bennük a román kor és a gótika művészetének sajátos,

külső szemlélő által talán vidékiesnek, egyszerűsítettnek tartható stílusjegyei. Kelemen Lajos szerint: „...érdekes sajátossága ennek a területnek, hogy Erdélyben sehol nem maradt fenn a csúcsíves ízlés korából aránylag oly kis területen annyi évszamos vagy okleveles adatokból datálható középkori templom, mint itt.” Ezek közül méreteit tekintve a legnagyobb a bánffyhunyadi református templom. Északra lejtő, de a völgyből kiemelkedő piactéren áll. Sajátságos, bástyaszerű zömök tornya, alacsony templomhajója (mindkettő a XIV. század emléke) és magasra emelkedő szentélye (amely már 1500 környékén készült) minden oldalról festői képet nyújt. Bánffyhunyadi református temploma azonban csak nagyságra első Kalotaszeg egyházi emlékei között. Korban több megelőzi. A romanika korának legismertebb emléke e vidékről Magyargyerőmonostor XIII. század második felében épült temploma, mely a kéttornyos nemzetségi monostorok egyik egyszerűsített példája, s domborműves dísz, köztük a szirénes Luxuria-ábrázolás igen ismert. Magyarvista temploma már a XIII-XIV. század fordulóját képviseli, falképdíszje különleges emlék a XIV. század elejéről. A XV. század közepének vidéki építészetét jelzi a magyarvalkói templom szentélye. S hogy hajdanában Erdélynek e szegletében is a templom egyben menedéket is jelentett, jól jelzi, hogy a bánffyhunyadi és a valkói zömök tornyok védelmi céllal is épültek, előbbi várfal is övezte. Középkori falképeket Magyarlóna, Magyarfenes, Magyarvista, Nádasdaróc templomai rejtenek, emellett feltételezni lehet még Bánffyhunyadi, Gyerőmonostoron és Magyarvalkón is.

Kalotaszeg aránylag kis területén tehát több mint nyolcszáz év történelmi és műemlékeivel találkozunk. Mindegyik hosszabb vagy rövidebb életű tanúja népe sorsának, küzdelmeinek, néha alkotó tettvágyának, máskor keserű szenvedéseknek.

A reformációt követően építészetileg a katolikus templomokat alakították át a protestáns liturgiának megfelelően, a templomtér közepén alakítva ki annak „piacát”, ahol az úrasztala, az éneklőszék, és mellette a szószék kapott helyet. A templom padjait már az úrasztala felé fordították. A román kor stílusjegyeit meghagyták, a gótikus külsőn pedig csak nagyon keveset változtattak. A templomok melletti sajátos építésű, zsindelellyel fedett, faszervezetű harangtornyok építése a XVII. században kezdett elterjedni, talán a kolozsvári Farkas utcai templom mellett emelkedő hatalmas (ma már nem létező) torony mintájára. Ezt az építési formát vették mintául később, *„ahol a haranglábat lebontották s kőtornyot ragasztottak a templomhoz; a toronygúla négy szegletébe négy tornyocskát emeltek, amint a nép mondja, a négy evangélista, Máté, Márk, Lukács és János tiszteletére.”*

A templombelsőket is gazdagon díszítették. Mivel a háborús pusztítások következtében beomlott kő- és téglaboltozatokat már nem tudták visszaépíteni, ezeket sík fakazettás mennyezetekkel helyettesítették, amelyeket színekben gazdag mértani alakzatokkal, növényi és állati motívumokkal, valamint naiv bibliai jelenetekkel díszítettek. A mennyezet kiemelkedő, de csupán kis része a festett templomi bútorzatnak: karzatok, padok, papi és patrónusi székek, ajtószárnyak, perselyek, zsolttármutatók megszámlálhatatlan sorozata próbálta a templomok belsejét a korszak erdélyi nemesi lakóházaival hasonlatossá tenni. Mesterek generációi dolgoztak e műveken: Felvinci mester, Gyalui Asztalos János, az Umling család csak a legismertebbek a művek alkotói között, melyeknek divatja a 19. század közepéig fennmaradt, s sok helyen ma is készítenek hasonlókat.

Nem véletlen tehát, hogy Kós Károlyt 1909-ben éppen a kalotaszegi táj, az ott élő emberek, a kopjafák és a Vlegyásza csúcsára is emlékeztető öreg, fiatornyos református templomok ejtették

rabul. Így lett a kalotaszegi Sztána az otthona, a tájegység, annak népi és templomépítészetét pedig majdani illusztrációinak, írásainak, építészeti munkáinak fő motívumvilága. E templomok varázsa járult hozzá bizonyára ahhoz is, hogy 51 évesen a Kalotaszegi Református Egyházmegye főkurátorának nehéz és áldozatkész tisztét is elvállalta. Később már az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnokaként is Kalotaszeg népi és egyházi műemlékeinek védelmezőjeként vallotta, hogy ezek a templomok olyan közösségi értéket képviselnek, „melyért tulajdonosa nemzetének, társadalmának, a magyar jövőnek tartozik felelősséggel.” Budapesten 1940-ben a Magyar Építész Egyletben tartott előadásában úgy vélekedett, hogy „következhetnek még reánk olyan idők, amikor Erdély magyar műemlékeire, talán a közelmúltakénál is nagyobb szükségünk lehet, mint döntő tanúkra a történelem ítélőszéke előtt.”

A kalotaszegi református templomépítészet az erdélyi és a magyar kulturális örökség részeként hatalmas érték, amire már Kós Károly is felhívta a figyelmet 1922-ben, amikor megmentette a lebontás elől a **magyarbikali** és a **magyarvistai** református templomokat. Idézek az *Öreg templomok* című írásából:

„Szomorú ítéletet mondott ki Kalotaszeg két magyar falujának népe: az öreg templomot le kell bontani, mert szűk már, és újat kell helyébe építeni. Két sok száz esztendőös templomra mondotta ki ezt a halálos ítéletet, két csodaszép épületre, melynek elpusztítása soha és semmivel nem pótolható, kára lenne az elárvult erdélyi magyar művészetnek, nemzeti kultúránknak.”

A vistai és bikali öreg templomok ma már nemcsak a vistai és bikali egyház híveinek tulajdonai, de értékei, öröksége, kincsei az egész magyarságnak, és lehetetlenségnek tartjuk, hogy bikali és vistai magyar testvéreink, ha megtudják azt, hogy templomuk lerombolása a magyar művészet, a közös ezeréves magyar kultúra szegényedését jelenti, meg ne gondolják még egyszer jól, és meg ne változtassák ítéletüket.” A gyülekezetek, Kós Károly intó szavait megszívlevélve, meggondolták magukat, a két templom pedig ma is hirdeti a magyar nemzet örök és vitathatatlan jogát az élethez.

Így vélem és vallom ma Kós Károllyal én is, hogy a kalotaszegi református templomépítészetünk döntő tanú a történelem ítélőszéke előtt, megtartó erőt ad a mindennapjainkhoz, a jelenünkhöz és a jövőnkhez.

Ennek a díjnak a fontossága az, hogy tudatosítja Kalotaszeg népében, mekkora kincsnek az őrzői és használói, amire büszkék kell, hogy legyenek, megtartva a következő nemzedékek számára. Hálás köszönet érte!

Végül, de nem utolsó sorban örömmel tudom kijelenteni, hogy az elmúlt évtizedben több kalotaszegi templom felújítási tervét sikerült elkészítenünk. Hamarosan elkezdődik a kivitelezés a **bánffyhunyadi** és a **magyarvalkói** református templomoknál, Kalotaszeg két emblematisms egyházi épületénél.

Maksay Ádám (Kolozsvár)